

Ηλεκτρονικό περιοδικό της
Ιεράς Μητροπόλεως
Κυρηνείας

ΝΙΚΟΛΑΟΣ Γ. ΤΣΙΡΕΒΕΛΟΣ

ΘΡΗΣΚΕΥΤΙΚΗ ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗ ΚΑΙ ΘΡΗΣΚΕΥΤΙΚΕΣ
ΕΤΕΡΟΤΗΤΕΣ.

ΤΟ ΠΕΡΑΣΜΑ ΑΠΟ ΤΗΝ ΕΘΝΙΚΙΣΤΙΚΗ
ΚΑΤΑΝΟΗΣΗ ΤΗΣ ΘΡΗΣΚΕΙΑΣ ΣΤΗΝ
ΟΙΚΟΥΜΕΝΙΚΟΤΗΤΑ ΤΗΣ ΟΡΘΟΔΟΞΙΑΣ ΚΑΙ ΤΟΝ
ΘΡΗΣΚΕΥΤΙΚΟ ΠΛΟΥΡΑΛΙΣΜΟ

ΤΕΥΧΟΣ 6-7

2019

Νικόλαος Γ. Τσιρέβελος*

ΘΡΗΣΚΕΥΤΙΚΗ ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗ ΚΑΙ ΘΡΗΣΚΕΥΤΙΚΕΣ ΕΤΕΡΟΤΗΤΕΣ.

ΤΟ ΠΕΡΑΣΜΑ ΑΠΟ ΤΗΝ ΕΘΝΙΚΙΣΤΙΚΗ ΚΑΤΑΝΟΗΣΗ ΤΗΣ ΘΡΗΣΚΕΙΑΣ ΣΤΗΝ ΟΙΚΟΥΜΕΝΙΚΟΤΗΤΑ ΤΗΣ ΟΡΘΟΔΟΞΙΑΣ ΚΑΙ ΤΟΝ ΘΡΗΣΚΕΥΤΙΚΟ ΠΛΟΥΡΑΛΙΣΜΟ

Abstract: The study proposes a kind of Religious Education within pluralistic societies that is addressed to all students irrespective of their religious faith or non-religious worldview. The main objective is to highlight the importance of this lesson/subject in the tackling of nationalism and religious extremism as well as the cultivation of the values that would allow a peaceful coexistence between diverse groups of people. In discussing this matter the author refers to the prerequisites of the universality of orthodox theology and stresses the need to make use of intercultural education.

Keywords: Intercultural Education, Religious Education, Refugees, Migrants, Culture.

Εισαγωγή

Στο παρελθόν ο πολιτισμός μιας χώρας ήταν άμεσα συνδεδεμένος με μία θρησκευτική παράδοση. Στον ευρωπαϊκό χώρο από τις αρχές του περασμένου αιώνα και στον ελληνικό από τα μέσα της δεκαετίας του '90 (ειδικά από το 2000 και μετά), οι κοινωνίες άρχισαν να μεταβάλλονται και να αποκτούν πολλαπλά κοινωνικά και πολιτισμικά χαρακτηριστικά. Έτσι δημιουργήθηκαν οι σύγχρονες πλουραλιστικές κοινωνίες. Με τον όρο αυτό χαρακτηρίζεται η κοινωνία στην οποία συνυπάρχουν ομάδες ανθρώπων με διαφορετικές απόψεις, ιδέες, θρησκευτικές πεποιθήσεις κλπ.

Το ιδιαίτερο γνώρισμα αυτών των κοινωνιών, σύμφωνα με τον καθηγητή Βασίλη Γιούλτση, είναι ότι

σχετικοποιείται η έννοια της εθνολογικής, πολιτιστικής, ηθικής, γλωσσικής και φυλετικής ιδιαιτερότητας, η θρησκευτική πίστη, όχι πάντοτε, ούτε γενικά, αλλά συνήθως, μετατοπίζεται από το εθνικό στο κοινοτικό πεδίο. Αυτό σημαίνει [...] κυρίως συνύπαρξη

πολλών ομάδων και κοινοτήτων με ευδιάκριτη θρησκευτική αυτονομία και ιδιαιτερότητα θρησκευτικών πεποιθήσεων.¹

Στη δημιουργία των σύγχρονων πλουραλιστικών κοινωνιών συνέβαλε οπωσδήποτε η τεχνολογία, και ειδικά το διαδίκτυο που μεταβάλλει σε πιο σύνθετες τις ανθρώπινες κοινωνίες, διευρύνοντας τα όρια τους.² Επιπρόσθετα, διάφορες οικονομικές, κοινωνικές, πολιτικές εξελίξεις οδήγησαν σε μεγάλες μετακινήσεις πληθυσμών και στην εγκατάστασή τους σε χώρες του λεγόμενου δυτικού πολιτισμού, διαμορφώνοντας έναν παγκοσμιοποιημένο τρόπο ζωής. Αυτός ο τρόπος ζωής είναι σε διαρκή μεταβολή και σε γενικές γραμμές ευνοεί την πολιτισμική σχέση ή και αλληλεπίδραση μεταξύ των λαών.³

Οι μετανάστες και οι πρόσφυγες προέρχονται από διάφορα έθνη και είναι συνήθως φορείς διαφορετικών θρησκευτικών και πολιτισμικών παραδόσεων, τις οποίες διατηρούν στις χώρες υποδοχής. Στο σημείο αυτό χρειάζεται να επισημανθεί ότι η συνύπαρξη των ετεροτήτων δεν αποτελεί καινούριο φαινόμενο στην Ιστορία. Σε όλες τις εποχές άνθρωποι και ομάδες αναγκάζονται να αλλάξουν τόπο μόνιμης διαμονής και να συμβιώσουν με ανθρώπους διαφορετικών πολιτισμικών καταβολών, γιατί διώκονται ή αναζητούν καλύτερες συνθήκες διαβίωσης. Άλλωστε τέτοιες ιστορίες μετανάστευσης ατόμων ή ομάδων διηγούνται και τα ιερά βιβλία του Ιουδαϊσμού, του Χριστιανισμού και του Ισλάμ.⁴

Στις μέρες μας η μετανάστευση και η προσφυγιά αυξάνονται διαρκώς, ενώ η επίδρασή τους είναι πιο έντονη σε εκκοσμικευμένες χώρες, όπως οι ευρωπαϊκές, που έχουν αναπτυχθεί με βάση τα χριστιανικά ιδεώδη αλλά και τις αξίες του Διαφωτισμού. Η υποδοχή των θρησκευτικών ετεροτήτων από τους τοπικούς πληθυσμούς, θρησκευόμενους ή μη, έχει ποικίλες διακυμάνσεις. Έτσι υπάρχει η

* Είναι πτυχιούχος του Τμήματος Θεολογίας της Θεολογικής Σχολής του ΑΠΘ και υπηρετεί ως θεολόγος καθηγητής στο «Βενετόκλειο» 1^ο Λύκειο Ρόδου της Δευτεροβάθμιας Εκπαίδευσης Α΄ Δωδεκανήσου. Το 2014 έλαβε Διδακτορικό Δίπλωμα από το Τμήμα Θεολογίας της Θεολογικής Σχολής του Α.Π.Θ.

¹ Βασίλειος Γιούλτσης, *Κοινωνιολογία της θρησκείας*, Πουρναράς, Θεσσαλονίκη 1996, σ. 119-120.

² Πολύκαρπος Καραμούζης, «Η ψηφιακή παρουσία των θρησκευτικών προϊόντων στην κοινωνία της πληροφορίας. Ηλεκτρονικές αποτυπώσεις ή επιβλαβείς επιβιώσεις του ανορθολογισμού;», στο: Σ. Αλιβίζος (επιμ.), *Παιδαγωγικές διαστάσεις των Νέων Μέσων*, Γρηγόρης, Αθήνα 2009, σ. 126.

³ Σχετικά με τις θετικές και τις αρνητικές επιδράσεις της παγκοσμιοποίησης, βλ. Αναστάσιος (Αρχιεπ. Τιράνων), *Παγκοσμιότητα και Ορθοδοξία*, Ακρίτας, Αθήνα 2000, σ. 246-250.

⁴ Βλ. Γεν. 12:1-9: Ο Αβραάμ μεταναστεύει από τη γη Χαρράν στη Γη Χαναάν. Πρβλ. Μτ. 2:13-23: Ο Ιησούς Χριστός πρόσφυγας στην Αίγυπτο· Αναστάσιος (Αρχιεπ. Τιράνων) Γιαννουλάτος, *Ισλάμ. Θρησκευσιολογική επισκόπηση*, Ακρίτας, Αθήνα 2005, σ. 118: Η φυγή του Μωάμεθ στη Μεδίνα (Εγίρα).

θετική ανταπόκριση που αρχιτεκτονεί την ειρηνική συνύπαρξη με τις ετερότητες. Ωστόσο έντονη και ανησυχητική είναι η τάση που επιδιώκει την αφομοίωση και την αλλαγή της θρησκευτικής ταυτότητας των ετεροτήτων. Μάλιστα στην ακραία εκδοχή της υπερυψώνει ακραίες ιδεολογικές στάσεις που διέπονται από εθνικό και θρησκευτικό φανατισμό.⁵ Κατά συνέπεια οι μετανάστες και οι πρόσφυγες αντιμετωπίζονται ως εχθρική απειλή και επιδιώκεται η απομάκρυνσή τους με κάθε τρόπο και μέσο από τις χώρες υποδοχής.

Αναμφίβολα ο πλουραλιστικός χαρακτήρας των κοινωνιών είναι σε άμεση σχέση με την εκπαιδευτική διαδικασία και οπωσδήποτε τη Θρησκευτική Εκπαίδευση. Όσον αφορά τη Θρησκευτική Εκπαίδευση (από εδώ και στο εξής ΘΕ) η συνύπαρξη των θρησκευτικών ετεροτήτων στο ίδιο δημόσιο σχολείο εγείρει διάφορους προβληματισμούς. Πιο συγκεκριμένα, μπορεί η ΘΕ που διατηρεί έναν ολοκληρωτικά κατηχητικό ή ομολογιακό χαρακτήρα να σέβεται στην πράξη τη θρησκευτική πίστη των ετεροτήτων; Από την άλλη, ένα μάθημα καθαρά θρησκευσιολογικό, που θα απευθύνεται σε όλους τους μαθητές/όλες τις μαθήτριες επαρκεί για την ολοκληρωμένη γνώση της τοπικής θρησκευτικής παράδοσης; Επίσης, με ποιες προϋποθέσεις μπορούν να συνυπάρξουν ειρηνικά οι ετερόθρησκοι-ετεροεθνείς μαθητές/μαθήτριες στο ίδιο δημόσιο σχολείο; Πως μπορεί η ΘΕ να διαδραματίσει ουσιαστικό ρόλο στην προετοιμασία για την ένταξη των μαθητών/μαθητριών στον κοινωνικό χώρο και στη δημιουργία των προϋποθέσεων για την αρμονική συμβίωση;

Στα πλαίσια αυτών των προβληματισμών συγγράφηκε το παρόν άρθρο. Βασικός σκοπός του είναι να παρουσιάσει μια πρόταση για τη ΘΕ στη σύγχρονη πλουραλιστική κοινωνία. Αρχικά, δίδονται ορισμένα στοιχεία για τους πρόσφυγες και μετανάστες που ζουν στην Ελλάδα για να γίνει κατανοητό το μέγεθος του ζητήματος. Στη συνέχεια, περιγράφονται τα Προγράμματα Σπουδών ΘΕ και οι ουσιαστικές αλλαγές που επέφεραν στο μάθημα. Έπειτα ακολουθούν αναλυτικά οι προτάσεις για μια ΘΕ που θα λειτουργεί ως αντίδοτο στον εθνικισμό και τη θρησκευτική μισαλλοδοξία και θα απευθύνεται σε όλα τα παιδιά ανεξάρτητα από τη θρησκευτική τους ή την απουσία αυτής.

---

⁵ Pantelis Kalaitzidis, "Holy Lands and Sacred Nations", *Concilium: International Review of Theology*, issue 2015/1, σ. 115-123.

1. Μετανάστες/Πρόσφυγες και θρησκευτική πίστη

Η Ελλάδα, όπως και η Κύπρος, ανήκει στις χώρες της Ευρωπαϊκής Ένωσης που υποδέχονται μεγάλο αριθμό μεταναστών και προσφύγων.⁶ Αυτονόητο είναι ότι η εγκατάσταση στην Ελλάδα προσφύγων και μεταναστών, που είναι φορείς μιας διαφορετικής πολιτισμικής ταυτότητας, δημιουργεί μια σειρά προκλήσεων, οι οποίες έχουν οικονομικές, κοινωνικές, πολιτισμικές και θρησκευτικές διαστάσεις.

Όσον αφορά τη θρησκευτική πίστη, οι μετανάστες που προέρχονται από τις Βαλκανικές χώρες είναι συνήθως Χριστιανοί Ορθόδοξοι ή ανήκουν σε άλλο Χριστιανικό δόγμα, ενώ οι πρόσφυγες/μετανάστες που φθάνουν από τη Συρία, το Ιράκ, το Αφγανιστάν και την Αφρική είναι οι περισσότεροι, όπως δηλώνουν, Μουσουλμάνοι Σουνίτες, ακολουθούν αριθμητικά οι Σίιτες, οι Χριστιανοί διαφόρων δογμάτων (μεγάλος αριθμός Σύριων είναι Χριστιανοί Ορθόδοξοι) καθώς και άθεοι-άθρησκοι.⁷ Πολλοί από εκείνους που έρχονται από τις χώρες της Μέσης Ανατολής έχουν εκδιωχθεί και για τη θρησκευτική τους πίστη (π.χ. Χριστιανοί, Σουνίτες ή Σίιτες).

Η θρησκεία, ως σύνολο κοινωνικής συνύπαρξης, πολιτικής διαχείρισης και πολιτισμικής δημιουργίας, αποτελεί βασικό στοιχείο της ατομικής και συλλογικής ταυτότητας των μεταναστών/προσφύγων. Σύμφωνα με έρευνες, οι θρησκείες διαδραματίζουν καθοριστικό ρόλο στη διευκόλυνση ή την παρακώλυση της ένταξης μεταναστών και προσφύγων σε κοινωνίες υποδοχής,⁸ ενώ ήδη έχει ξεκινήσει η επιστημονική συζήτηση για το ρόλο της θρησκείας στη διαδικασία εναρμόνισης ή αφομοίωσης.⁹ Εξάλλου άλλες έρευνες επισημαίνουν ότι οι πρόσφυγες και οι μετανάστες στη χώρα εγκατάστασης ακολουθούν με μεγαλύτερη προσήλωση τις

⁶ Στατιστικά στοιχεία αναφέρουν ότι από το 2006-2015 εισήλθαν νόμιμα ή παράνομα πάνω από 1,8 εκατομμύρια άτομα στην Ελλάδα. Από το 2006-2011 οι περισσότεροι αλλοδαποί οικονομικοί μετανάστες προήλθαν από τα Βαλκάνια (κυρίως από την Αλβανία) και άλλες ευρωπαϊκές χώρες. Τα έτη 2012-15, περίπου το 80% ήταν πρόσφυγες, που κατάγονταν από τη Συρία, το Ιράκ και το Αφγανιστάν, όπου υπάρχουν εστίες πολέμου. Βλ. Ελληνική Στατιστική Αρχή 1 & Ελληνική Στατιστική Αρχή 2 [πρόσβ.: 8 Σεπτ. 2019].

⁷ Νίκη Παπαγεωργίου, *Θρησκεία και Μετανάστευση: Η κοινότητα των Σιχ στην Ελλάδα*, Σφακιανάκης, Θεσσαλονίκη 2011, σ. 112.

⁸ Phillip Connor, "Increase or Decrease? The Impact of the International Migratory Event on Immigrant Religious Participation", *Journal for the Scientific Study of Religion*, 47 (2008), σ. 243-257.

⁹ Phillip Connor & Matthias Koenig, "Bridges and Barriers: Religion and Immigrant Occupational Attainment across Integration Contexts", *International Migration Review*, Vol 47, Nr 1 (2013), σ. 3-38.

διατάξεις της θρησκείας τους.¹⁰ Επίσης, οργανώνουν τη ζωή τους με πυρήνα τη θρησκευτική παράδοση της πατρίδας τους.¹¹ Γι' αυτό άλλωστε επιδιώκουν να αυτοπροσδιορίζονται με θρησκευτικούς όρους και λιγότερο με εθνικούς ή φυλετικούς, ώστε να διευκολύνουν την ένταξή τους στις χώρες υποδοχής.¹²

Με βάση όλα τα παραπάνω, αντιλαμβάνεται κανείς ότι η θρησκεία για τους μετανάστες/πρόσφυγες αποτελεί ίσως το πιο βασικό στοιχείο διατήρησης της ταυτότητάς τους στις χώρες υποδοχής. Όμως, η διαφορετική θρησκευτική πίστη, που καθορίζει την καθημερινότητά τους (π.χ. εμφάνιση), αποτελεί και τον κύριο στόχο της επίθεσης που δέχονται από τους συντηρητικούς/φονταμενταλιστικούς κύκλους.

2. Ο εθνικο-θρησκευτικός φανατισμός στον Ορθόδοξο χώρο

Η υποδοχή μεταναστών/προσφύγων στις χώρες του δυτικού κόσμου, όπως και στην Ελλάδα και την Κύπρο έχει ποικίλες όψεις. Σε μεγάλο βαθμό είναι αποδεκτοί με φιλικό τρόπο ή με ορισμένες επιφυλάξεις. Ωστόσο υπάρχει μια μερίδα πολιτών, οι οποίοι όχι μόνο είναι επιφυλακτικοί απέναντι στις θρησκευτικές ετερότητες, αλλά και εναντιώνονται με βίαιες εκδηλώσεις. Η βίαιη έκφραση ξεκινάει από τη μη αποδοχή σε τοπικό επίπεδο (π.χ. γειτονιά), συνεχίζεται με τη λεκτική κατά πρόσωπον βία ή μέσα από κηρύγματα μίσους στα μέσα κοινωνικής δικτύωσης. Το αποκορύφωμα αποτελούν οι απειλές κατά της ζωής και η άσκηση σωματικής βίας ενάντια στις ετερότητες.

Τέτοιες εξάρσεις φανατισμού υποκινούνται πολλές φορές από διάφορες ομάδες πολιτών ή ακόμη και από πολιτικά κόμματα. Για παράδειγμα, στην Ελλάδα υπάρχουν πολιτικοί σχηματισμοί αλλά και υψηλόβαθμοι Ορθόδοξοι κληρικοί, οι οποίοι κηρύττουν δημόσια τη δίωξη και αποπομπή των ήδη διωγμένων από τις χώρες τους

---

¹⁰ Raymond Williams, *Religions of immigrants from India and Pakistan: New threads in the American tapestry*, Cambridge University Press, Νέα Υόρκη 1988, σ. 29.

¹¹ Ενδεικτικά οι πρώτοι Έλληνες μετανάστες στις ΗΠΑ, πριν ακόμη ζητήσουν ιερέα από το Οικουμενικό Πατριαρχείο, διαμόρφωσαν έναν χώρο σε ναό και ενεργούσαν ως κοινωνία Χριστού, χωρίς ιερείς. Γεώργιος Θεοδοσόπουλος, *Η Ελληνική Ορθόδοξη Εκκλησία στις Ηνωμένες Πολιτείες Αμερικής. Κοινωνιολογική και ιστορική προσέγγιση*. Διδακτορική διατριβή, Τμήμα Θεολογίας ΑΠΘ, Θεσσαλονίκη 2012, σ. 33.

¹² Teresa Munoz & Shosana Neuman, "Is Religiosity of Immigrants a Bridge or a Buffer in the Process of Integration? A Comparative Study of Europe and the United States", *IZA Discussion Papers* (2012), Institute for the Study of Labor, σ. 4-42.

προσφύγων ή των μεταναστών. Το επιχείρημα της αποπομπής τους εδραιώνεται στη διάσωση της εθνικής ταυτότητας και τη διαφύλαξη της Ορθόδοξης πίστης. Σύμφωνα με τους ίδιους, το έθνος και θρησκεία προσδιορίζουν την ελληνικότητα και επομένως η εισβολή των ξένων απειλεί την ελληνορθόδοξη παράδοση. Τα ίδια πρόσωπα συνήθως διαμορφώνουν προκαταλήψεις και διαδίδουν μισαλλόδοξες θέσεις. Συγχρόνως, με «επιμέλεια» φροντίζουν να εμπνεύσουν τον φανατισμό σε ομάδες πολιτών αλλά και στην κοινή γνώμη, στρεβλώνοντας θρησκευτικές θέσεις, ερμηνεύοντας ιδεολογικά την Ιστορία, παραποιώντας επίσημα στοιχεία κλπ.

Αυτή η ιδεολογική δαιμονοποίηση ειδωλοποίηση του διαφορετικού ως εχθρού έχει αποκτήσει στη συνείδηση ορισμένων μελών της Ορθόδοξης Εκκλησίας μόνιμα χαρακτηριστικά. Γι' αυτό άλλωστε τη συνδέουν με την Ορθόδοξη παράδοση και τα ζωντανά μνημεία της Εκκλησίας. Έτσι καθετί διαφορετικό εκλαμβάνεται ως εισβολή του ετερόθρησκου βέβηλου στον καθ' ημάς ιερό χώρο. Μάλιστα, όταν οι «υπερασπιστές» της ιερής Ορθόδοξης παράδοσης κρίνουν ότι απειλείται, τότε δε διστάζουν να οδηγήσουν τους «πιστούς» στους δρόμους και να τους προτρέψουν σε κάψιμο βιβλίων, καταστροφή κινηματογράφων, διαμαρτυρίες και ακραίες πράξεις απέναντι σε προσφυγικά καταλύματα.¹³

Αυτός ο «ιερός ξεσηκωμός» φονταμενταλιστικού τύπου, που γίνεται στο όνομα του Χριστού, έχει βαθύτερα αίτια, τα οποία πηγάζουν από πολιτικά κίνητρα και προσωπικές ιδεοληπτικές και ψυχοπαθολογικές εμμονές. Έτσι οι οργανωτές αυτού του «ξεσηκωμού» στην προσπάθειά τους πολλές φορές να πείσουν ότι η είσοδος των ετερόθρησκων στην Ελλάδα αποτελεί ύβρη και αμαρτία, ωθούν στην «ιερή βία». Κι έτσι η βία καλύπτεται από το ένδυμα της «τιμωρίας» από τον Θεό.¹⁴ Όλα τα παραπάνω αναφέρονται στην ιδεολογικοποίηση της θρησκείας. Το θείο επιστρατεύεται για να πειστεί η νεοελληνική κοινωνία ότι πρέπει να διαφυλάξει, όχι

¹³ Τα παραπάνω συμπυκνώνουν πληθώρα πραγματικών γεγονότων που έχουν δημοσιευτεί σε ιστοσελίδες μεγάλων ειδησεογραφικών οργανισμών και αφορούν διάφορες επιθέσεις εναντίον προσφύγων στην Ελλάδα και την Ευρώπη από υψηλά ιστάμενα πρόσωπα και απλούς πολίτες. Εντελώς ενδεικτικά βλ.: <https://www.enikos.gr/society/374987/petaxan-kefalia-gourounion-sto-stratopedo-margariti-sti-skydra-photo>. Πρβλ. <https://www.cretalive.gr/world/to-eipe-eyroboyleyths-kefalia-goyroynion-sta-synora-tha-tromazan-toys-prosfyges>. Επίσης βλ. <https://www.news247.gr/reportaz/aggeloi-kai-daimones-ston-prosfygiko-kataylismo-tis-soydas.6476363.html> [πρόσβ.: 8 Σεπτ. 2019].

¹⁴ Ρενέ Ζιράρ, *Βία και Θρησκεία. Αιτία ή αποτέλεσμα;*, μτφρ.: Αν. Καλατζής, Νήσος, σ. 79.

τόσο τη θρησκεία, αλλά πολιτικές ιδεολογίες που έχουν ειδωλοποιηθεί.¹⁵ Όπως υποστηρίζει ο καθηγητής Πολύκαρπος Καραμούζης, οι καταβολές αυτών των νοσηρών καταστάσεων εντοπίζονται στο γεγονός ότι «η παρουσία της θρησκείας στο νεοελληνικό κράτος συνδέθηκε μεταεπαναστατικά με το περιεχόμενο των πολιτικών οραματισμών για τη διαμόρφωση ενός εθνικού κράτους [...] και έτσι η παρουσία της θρησκείας ήταν προσδιοριστική του περιεχομένου των ιδεολογικοπολιτικών ταυτοτήτων».¹⁶ Επομένως για το φαντασιακό των ομάδων αυτών οι ιδέες της θρησκείας και του έθνους αποτελούν το ιερό, ενώ η είσοδος των ετερόθρησκων σηματοδοτεί βέβηλη διείσδυση που απειλεί την ελληνορθόδοξη ταυτότητα.

Πώς όμως μπορούν να αντιμετωπισθούν αυτά τα φαινόμενα που απειλούν την κοινωνική συνοχή και προάγουν τον εθνικισμό, τον θρησκευτικό φανατισμό, τη βία και τη μισαλλοδοξία απέναντι στις ετερότητες στο δημόσιο σχολείο; Μπορεί η Θρησκευτική Εκπαίδευση να συμβάλλει στη θεραπεία τέτοιων νοσηρών καταστάσεων;

3. Τα ισχύοντα Προγράμματα Θρησκευτικής Εκπαίδευσης στην Ελλάδα

Στο ελληνικό σχολείο τα τελευταία τρία χρόνια εφαρμόζονται δύο Προγράμματα Σπουδών (ΠΣ) για τη ΘΕ, τα οποία αντικατέστησαν τα προηγούμενα Αναλυτικά Προγράμματα.¹⁷ Οι αλλαγές συνδέονται με τις σύγχρονες κοινωνικές, οικονομικές, πολιτικές και τεχνολογικές εξελίξεις σε τοπικό και παγκόσμιο επίπεδο, οι οποίες επηρεάζουν και την εκπαίδευση.¹⁸ Επίσης, είναι σε άμεση σχέση και με τις συνεχόμενες μεταβολές της Θρησκευτικής Εκπαίδευσης στον ευρωπαϊκό χώρο που ξεκίνησαν από τη δεκαετία του '60.¹⁹

¹⁵ Πολύκαρπος Καραμούζης, «Η εκλογίκευση της ανορθολογικότητας του θρησκευτικού φαινομένου και η εκδήλωση της βίας», *Επι-Κοινωνία*, 24 (2003), σ. 15: «Με τον τρόπο αυτό η θρησκεία αναγάγει τα έθνη σε ιερά σύμβολα, συμβάλλοντας αποφασιστικά στην εθνικιστική βία».

¹⁶ Πολύκαρπος Καραμούζης, «Θρησκεία και κυρίαρχη ιδεολογία στη νεοελληνική κοινωνία», *Επιστήμη και Κοινωνία: Επιθεώρηση Πολιτικής και Ηθικής Θεωρίας*, τεύχ. 21 (2009), σελ. 83-84. Πρβλ. Χρήστος Γιανναράς, *Κεφάλαια Πολιτικής Θεολογίας*, Γρηγόρη, Αθήνα 1983, σ. 201.

¹⁷ Πολύκαρπος Καραμούζης, *Η κοινωνιολογία της θρησκείας μεταξύ εκπαίδευσης και κοινωνίας*, Ελληνικά Ηλεκτρονικά Ακαδημαϊκά Συγγράμματα και Βοηθήματα, Αθήνα 2015, σ. 163-168.

¹⁸ Εμμανουήλ Περσελής, *Κατήχηση και Παιδεία. Μελετήματα Χριστιανικής Θρησκευτικής Αγωγής*, Γρηγόρη, Αθήνα 2003, σελ. 16.

¹⁹ Εμμανουήλ Περσελής, *Χριστιανική Αγωγή και Σύγχρονος Κόσμος*, Αρμός, Αθήνα 1994, σ. 165-226. Βλ. Μάριος Κουκουνάρας-Λιάγκης, *Τι θρησκευτικά χρειάζεται η εκπαίδευση σήμερα; Μια*

Το ΠΣ του Δημοτικού-Γυμνασίου (ΦΕΚ 2104/19-06-2017) και Λυκείου (ΦΕΚ 2105/19-6-2017), ξέχωρα από τις όποιες μεθοδολογικές διαφορές τους, άλλαξαν τα δεδομένα της ΘΕ και δημιούργησαν τις προϋποθέσεις για μια μάθηση που επιθυμεί να είναι ρεαλιστική.²⁰ Οι αλλαγές αναφέρονται στη διδακτική μεθοδολογία και στα περιεχόμενα (θεολογική ύλη). Βασική επιδίωξη αποτέλεσε η δημιουργία ενός σύγχρονου μαθήματος, το οποίο στοχεύει στο θρησκευτικό γραμματισμό, στην καταπολέμηση των ακραίων θρησκευτικών στάσεων και τη συμμετοχή όλων των μαθητών/μαθητριών, ανεξαρτήτως θρησκευτικών πεποιθήσεων ή απουσίας τους.²¹

Γι' αυτό τον λόγο δόθηκε ιδιαίτερη σημασία στη χρήση σύγχρονων παιδαγωγικών αρχών, τεχνικών και μεθόδων διδασκαλίας, που ανταποκρίνονται στον χαρακτήρα των θρησκευτικών περιεχομένων. Με αυτόν τον τρόπο, προσφέρεται η δυνατότητα στον/στην εκπαιδευτικό να αποφασίσει για το υλικό που θα χρησιμοποιήσει ανάλογα με τους μαθητές/τις μαθήτριές του/της και «να επιλέξει μορφές δράσης που υπηρετούν τις μαθησιακές, αναπτυξιακές, κοινωνικές και πολιτικές μακροεπιδιώξεις της εκπαίδευσης».²²

Όσον αφορά τη διδακτική μεθοδολογία, τα ισχύοντα ΠΣ αποτελούν μια τομή, προτείνοντας ουσιαστικά η μετωπική διδασκαλία και η τυραννία της αποστήθισης να τεθούν στο περιθώριο. Ας μη λησμονούμε ότι με αυτές τις μεθόδους, οι προοπτικές διαλόγου και συμμετοχής των παιδιών στη μάθηση ήταν ελάχιστες και περιοριζόνταν στον μερικό σχολιασμό ή την έκφραση αποριών. Αντίθετα ο νέος προσανατολισμός συμπορεύεται με τους στόχους της χριστιανικής αγωγής που είναι η συνάντηση εν σχέσει ολοκληρωμένων σωματοψυχικά προσώπων.²³

Πλέον στη ΘΕ εγκαινιάζεται μια νέα διδακτική διάσταση: το μάθημα «να βασίζεται στην εμπειρία των μαθητών και να έχει εγγύτητα με την πραγματική τους

πολυδιάστατη έρευνα σε ελληνικό περιβάλλον, Gutenberg 2019, σ. 34-50.

²⁰ Σύμφωνα με μία έρευνα, οι εκπαιδευτικοί αναγνωρίζουν τη σπουδαία αλλαγή στη ΘΕ, ωστόσο επιζητούν επιμορφώσεις. Βλ. Πολύκαρπος Καραμούζης & Εμμανουήλ Φωκίδης & Νίκος Τσιρέβελος, «Η αναγκαιότητα της Θρησκευτικής Εκπαίδευσης: τα Προγράμματα Σπουδών και οι Διδάσκοντες. Μια πανελλήνια έρευνα», *ΕλΘΕ*, 2(1), 2019: http://www.gjre.gr/images/documents/2019i/karamouzisetal_1030457-30420195.pdf [πρόσβ.: 9 Σεπτ. 2019].

²¹ Σταύρος Γιαγκάζογλου & άλλοι (επιμ.), *Τα θρησκευτικά στο σύγχρονο σχολείο. Ο διάλογος και η κριτική για το νέο Πρόγραμμα Σπουδών στα θρησκευτικά Δημοτικού και Γυμνασίου*, Αρμός, Αθήνα 2013.

²² Ηλίας Ματσαγγούρας, *Θεωρία της διδασκαλίας. Η προσωπική θεωρία ως πλαίσιο στοχαστο-κριτικής ανάλυσης*, εκδ. Gutenberg, Αθήνα 2002, σ. 43.

²³ Εμμανουήλ Περσελής, *Κατήχηση και Παιδεία*, ό.π., σ. 144-151.

ζωή».²⁴ Αυτή η δυναμική δίδει την ευκαιρία στους μαθητές/στις μαθήτριες να αυτενεργήσουν και μέσα από κατάλληλες εκπαιδευτικές διαδικασίες να οικοδομήσουν οι ίδιοι τη γνώση σύμφωνα με τις προϋπάρχουσες εμπειρίες τους.²⁵

Οι προϋπάρχουσες εμπειρίες τους θεωρούνται χρήσιμες για να υπηρετηθούν τα προσδοκώμενα μαθησιακά αποτελέσματα, ενώ η δυναμική εμπλοκή των μαθητών/μαθητριών στην πορεία μάθησης αποτελεί βασική επιδίωξη.²⁶ Κατά αυτόν τον τρόπο, οι μαθητές/μαθήτριες «μαθαίνουν πώς να μαθαίνουν», αξιολογώντας ταυτόχρονα τη θρησκευτική γνώση σε ένα μαθησιακό περιβάλλον που καλλιεργεί τη διαθεματικότητα και τη διεπιστημονικότητα με «ανοίγματα σε άλλα γνωστικά αντικείμενα».²⁷ Έτσι λαμβάνουν πρωταγωνιστικό ρόλο, εκφράζονται και αναστοχάζονται μέσα από δημιουργικές εργασίες, ώστε να μεταβληθούν σε κριτικά σκεπτόμενα άτομα.

Σε ένα τέτοιο ΠΣ είναι εντελώς διαφορετικός και ο ρόλος του/της εκπαιδευτικού. Ο/Η εκπαιδευτικός λειτουργεί ως ισότιμο μέλος της τάξης και επιλέγει τις κατάλληλες δραστηριότητες για να βοηθήσει τον μαθητή/τη μαθήτρια να καλλιεργήσει την κριτική του/της σκέψη. Από φορέας μετάδοσης γνώσεων μεταβάλλεται σε εμπυχωτή της πορείας μάθησης, χωρίς όμως να παίρνει τη θέση των μαθητών/μαθητριών.²⁸ Γι' αυτό λοιπόν απαιτείται ο/η εκπαιδευτικός να αναπτύξει «ανοιχτοσύνη, θεολογική και παιδαγωγική φαντασία για να προσεγγίσει τον σύγχρονο έφηβο μαθητή/τη σύγχρονη έφηβη μαθήτρια και τις ευαισθησίες του/της, ώστε το θρησκευτικό μάθημα να αποκτήσει τα χαρακτηριστικά μιας σύγχρονης παιδευτικής διαδικασίας».²⁹

Η δεύτερη μεγάλη αλλαγή αναφέρεται στα περιεχόμενα της ύλης. Πιο συγκεκριμένα, υιοθετήθηκε ένας σύνθετος τύπος μαθήματος με ανοίγματα τις άλλες θρησκείες (δίχως το μάθημα να είναι θρησκευολογικό) και με επίκεντρο τον

²⁴ Σταύρος Γιαγκάζογλου (επιμ.), *Προγράμματα Σπουδών*, ό.π. σ. 15.

²⁵ Mary Kalantzis & Bill Cope, *Νέα Μάθηση. Βασικές αρχές για της επιστήμη της εκπαίδευσης*, μτφρ. Χ. Γιώργος, Κριτική, Αθήνα 2013, σ. 247.

²⁶ Μάριος Κουκουνάρας Λιάγκης, «Φιλοσοφία του Αναλυτικού Προγράμματος Σπουδών: Συμβολή στον σχεδιασμό της θρησκευτικής Εκπαίδευσης στο Λύκειο», *Εκπαιδευτικός Κύκλος*, 3 (2015), σ. 139-153.

²⁷ Σταύρος Γιαγκάζογλου (επιμ.), *Οδηγός Εκπαιδευτικού στα Θρησκευτικά Δημοτικού-Γυμνασίου*, ΙΕΠ, Αθήνα 2016, σ. 47.

²⁸ Dennis Fox, "Personal theories of teaching", *Studies in Higher Education*, vol 8 (1983), σ. 151-163.

²⁹ Κωνσταντίνος Δελικωνσταντής, «Το μάθημα των Θρησκευτικών: Ταυτότητα και προοπτικές», στο: Στ. Γιαγκάζογλου (επιμ.), *Τα θρησκευτικά στο σύγχρονο σχολείο*, ό.π., σ. 401-414.

θηρσκευτικό γραμματισμό.³⁰ Με αυτή την επιλογή εγκαταλείφθηκε το κατηχητικό μοντέλο, το οποίο επιδίωκε την τυφλή αναμετάδοση δυσνόητων θρησκευτικών θεμάτων και αναδείκνυε την κυριαρχία του δογματισμού.³¹ Επίσης έγινε προσπάθεια οι θεματικές να συνδέονται με τη ζωή και τα ενδιαφέροντα των παιδιών και να μην έχουν τον χαρακτήρα μιας κλειστής «Ποιμαντικής και Ηθικής αγωγής».³²

Ο χαρακτήρας της θρησκευτικής μόρφωσης προσανατολίζεται πλέον στη θεμελιώδη κατανόηση κυρίως του Χριστιανισμού και ορισμένων θεματικών από τις άλλες θρησκείες, στην αναζήτηση της παρουσίας της θρησκείας στον σύγχρονο κόσμο και στη διερεύνηση του χριστιανικού πολιτισμού. Επιπροσθέτως, εστιάζει στην ανάδειξη της διαχρονικής αναζήτησης του «ιερού» σε όλες τις κοινωνίες και οπωσδήποτε στην ανάπτυξη σεβασμού της θρησκευτικής ετερότητας και των διαφορετικών αντιλήψεων.³³

Αναμφισβήτητα τα ισχύοντα ΠΣ έφεραν την ανανέωση, προσφέροντας μια καινοτόμο παιδαγωγικά αντίληψη για τη σημασία και τον τρόπο της μάθησης της ΘΕ στο ελληνικό σχολείο. Ένα τέτοιο πεδίο μάθησης θεωρώ, για να χρησιμοποιήσω τα λόγια του Νίκου Ματσούκα, ότι υπενθυμίζει «μια χαρακτηριστική τάση της πατερικής θεολογίας, όπου η γνώση είναι “έμπρακτη” και η πράξη “ελλόγιμη”».³⁴

Όμως, στο σημείο αυτό επανέρχεται και ο αρχικός προβληματισμός. Με βάση αυτές τις αλλαγές στα ΠΣ πού οφείλει να στοχεύει η ΘΕ, ώστε να απευθύνεται σε όλα τα παιδιά ανεξάρτητα από την εθνική καταγωγή (πρόσφυγες, μετανάστες), τη θρησκευτική ταυτότητα (Ορθόδοξοι, ετερόθρησκοι, άθρησκοι, αγνωστικιστές, άθεοι) και την κοινωνική τάξη, και οπωσδήποτε δίχως να ασκεί προσηλυτισμό και να παραβιάζει τη θρησκευτική τους συνείδηση; Πώς μπορούν να αντιμετωπιστούν οι εθνο-θρησκευτικές ακρότητες και ο φανατισμός δίχως να προωθείται ένας θρησκευτικός συγκρητισμός και να παραθεωρείται η εθνική και θρησκευτική

³⁰ Σταύρος Γιαγκάζογλου (επιμ.), *Προγράμματα Σπουδών*, ό.π. σ. 20-22.

³¹ Χρυσόστομος Σταμούλης, «Ανασκαφή. Σχόλιο για την κατήχηση στην Ορθόδοξη Εκκλησία», *Άσκηση αυτοσυνειδησίας. Μελετήματα δογματικής θεολογίας*, Το Παλίμψηστον, Θεσσαλονίκη 2004, σ. 92.

³² Μάριος Κουκουνάρας-Λιάγκης, «Η βραχεία ιστορία της “Διδακτικής των Θρησκευτικών” και το μέλλον της στη Θεολογική Σχολή Αθηνών». *Πρακτικά Θεολογικού Συμποσίου, 180 Χρόνια Θεολογικών Σπουδών. ΕΚΠΑ*, Αθήνα 2018, σ. 539-550.

³³ Γιαγκάζογλου (επιμ.), *Οδηγός Εκπαιδευτικού*, ό.π., σ. 60.

³⁴ Νίκος Ματσούκας, «Θεολογική θεώρηση των σκοπών του θρησκευτικού μαθήματος», στο: *Μυστήριο επί των ιερών κεκοιμημένων και άλλα μελετήματα*, Πουρναράς, Θεσσαλονίκη 1992, σ. 112.

ταυτότητα της χώρας υποδοχής;

4. Η ανάδειξη του οικουμενικού πολιτισμού της Ορθόδοξης θεολογίας

Η ΘΕ για να ανταπεξέλθει στις ανάγκες των καιρών και να προσφέρει τη δυνατότητα της ισότιμης συμμετοχής όλων των μαθητών/μαθητριών, αλλά και για να αντιμετωπίσει φαινόμενα, όπως ο εθνικισμός και ο θρησκευτικός φανατισμός, χρειάζεται να προσανατολισθεί σε δύο βασικές κατευθύνσεις. Αυτές οι κατευθύνσεις απαιτείται να είναι λειτουργικά εναρμονισμένες. Η πρώτη αναφέρεται στην ανάδειξη των οικουμενικών και πανανθρώπινων στοιχείων της Ορθόδοξης θεολογίας και του πολιτισμού που παρήγαγε. Η δεύτερη συνδέεται με την υιοθέτηση των αρχών της διαπολιτισμικής εκπαίδευσης.

Όσον αφορά τη πρώτη διάσταση, οι εκπαιδευτικοί απαιτείται με βάση τα ισχύοντα ΠΣ να προβάλλουν τις οικουμενικές αξίες της Ορθόδοξης Εκκλησίας. Όπως με σαφήνεια τονίζει ο Αρχιεπίσκοπος Αλβανίας Αναστάσιος, «η οικουμενικότητα υπήρξε ο αυτονόητος πνευματικός χώρος των Ορθοδόξων».³⁵ Αυτό σημαίνει ότι ο σχεδιασμός της διδασκαλίας θα βασίζεται σε ένα μάθημα γνωσιολογικού χαρακτήρα που θα έχει άμεση σχέση με την τοπική πολιτιστική παράδοση και μέσα από τις προτεινόμενες τεχνικές διδασκαλίας θα οδηγεί τα παιδιά να διερευνήσουν το Ορθόδοξο ήθος, τη χριστιανική ζωή και πολιτισμό.

Στο σημείο αυτό απαιτείται μια διευκρίνιση. Αναμφίβολα στα ΠΣ αναδεικνύεται ο οικουμενικός πλούτος της Ορθοδοξίας. Ωστόσο, ο/η εκπαιδευτικός χρειάζεται να επιλέξει τα κατάλληλα περιεχόμενα, που θα προσανατολίσουν το μαθητή/τη μαθήτρια να ανακαλύψει το οικουμενικό μήνυμα της Ορθόδοξης Εκκλησίας και να το συνδέσει με επιμέρους τομείς της καθημερινής ζωής.³⁶

Η οικουμενικότητα της Ορθοδοξίας έχει πολλές διαστάσεις και αναφορές. Στα πλαίσια της ΘΕ τα παιδιά μπορούν να γνωρίσουν τη στενή σύνδεση του χριστιανικού

³⁵ Αναστάσιος (Αρχιεπ. Τιράνων) Γιαννουλάτος, *Παγκοσμιότητα και Ορθοδοξία*, όπ., σ. 262.

³⁶ Το υλικό για μια τέτοια προσέγγιση μπορεί να προέρχεται από τον Αγία Γραφή (*Ιων.* 4:11. *Μτ.* 5:1-11. *Ρωμ.* 11:16-21. *Γαλ.* 5:22), τους Πατέρες (Ιωάννης Δαμασκηνού, *Έκδοσις ακριβής της Ορθοδόξου πίστεως*, PG94, 154A), τους οικουμενικούς διαλόγους αλλά και σύγχρονα γεγονότα (π.χ. ο Αρχιεπίσκοπος Αμερικής Ιάκωβος ως υποστηρικτής του κινήματος για την ελευθερία του Martin Luther King ή ο νυν Αρχιεπίσκοπος Αλβανίας Αναστάσιος και η ανθρωπιστική προσφορά βοήθειας στους μουσουλμάνους πρόσφυγες του Κοσσυφοπεδίου).

πολιτισμού με τον αρχαίο ελληνικό, όπου ο πρώτος έχει δημιουργικά αφομοιώσει αλλά και διασώσει τον δεύτερο.³⁷ Έτσι ενδείκνυται η συγκριτική διερεύνηση εννοιών, όπως «φιλοξενία» (ξένιος Ζευς) και «ξένος» (ο Χριστός ως ξένος).³⁸

Εξάλλου, έναν τέτοιο στόχο υπηρετεί και η διερεύνηση μέσω εκπαιδευτικών δραστηριοτήτων των πολιτιστικών μνημείων, των εορτών, των ηθών και εθίμων, των τραγουδιών, των λογοτεχνικών κειμένων και γενικά της ρωμαλέας τέχνης που έχει σχέση με τη χριστιανική ζωή του τόπου.³⁹ Ένα χαρακτηριστικό παράδειγμα αποτελεί η ενασχόληση με την εικονογραφία, στην οποία αποτυπώνεται με υψηλή αισθητική το μήνυμα που μεταδίδει η Εκκλησία ότι δια του Ιησού Χριστού «ἔσχατος ἐχθρὸς καταργεῖται ὁ θάνατος».⁴⁰

Αυτός ο προσανατολισμός περιλαμβάνει την Αγία Γραφή, τους Πατέρες, τη λειτουργική-μυστηριακή ζωή, τα Συναξάρια, την εκκλησιαστική Ιστορία. Η αξιοποίησή αυτών των μνημείων είναι ξέχωρη από ηθικιστικές ερμηνείες αλλά στοχεύει στην ανάδειξη του αγωνιστικού φρονήματος ως στάση ζωής. Με άλλα λόγια, τα οικουμενικά μορφωτικά αγαθά της Ορθοδοξίας μπορούν να αποτελέσουν έμπνευση για τους μαθητές/τις μαθήτριες για μια ζωή αθληματική, δυναμική και μεταμορφωτική, εδραιωμένη στην κοινωνία προσώπων εν σχέσει.

Συγχρόνως, η ενασχόληση με τα κοινωνικά ζητήματα οφείλει να διεξάγεται με βάση τις Ορθόδοξες θεολογικές προϋποθέσεις και να οδηγεί στη διαπίστωση ότι οι θεμελιώδεις αιτίες της σημερινής παγκόσμιας απανθρωπιάς, της αδικίας, του πολέμου και κάθε κακού ανάγονται στην εξύψωση του ανθρώπινου εγωισμού. Ας μη ξεχνάμε ότι η *Καινή Διαθήκη* προτάσσει την ανάγκη για συμφιλίωση και ενότητα όλων των ανθρώπων,⁴¹ ενώ «ο περιορισμός του Χριστού σε εθνικά πλαίσια μπορεί να καταλήξει έμμεσα στην άρνησή Του».⁴²

Με άλλα λόγια, η οικουμενική θεολογική παράδοση της Ορθόδοξης Εκκλησίας περιέχει τα στοιχεία που μπορούν να καλλιεργήσουν και να αναπτύξουν τη

³⁷ Νίκος Ματσούκας, *Ιστορία της Φιλοσοφίας*, Πουρναράς Θεσσαλονίκη 1997, σ. 255.

³⁸ Για τον Χριστό ως ξένο βλ. Θανάσης Παπαθανασίου, *Ο Θεός μου ο αλλοδαπός*, Ακρίτας, Αθήνα 2008, σ. 36.

³⁹ Νίκος Τσιρέβελος, «Διαχριστιανικές πολιτιστικές συνθέσεις σε μνημεία της Ρόδου», στο: Ε. Μουλά & Ιω. Παπαδομαρκάκης (επιμ.), *Καλλιεργώντας τις δεξιότητες του 21^{ου} αιώνα μέσα από τα Προγράμματα Σπουδών*, Ρόδος 2019, σ. 78-89.

⁴⁰ *Α΄ Κορ.* 15:26.

⁴¹ *Β΄ Κορ.* 5:18. *Ιω.* 17:11.

⁴² Αναστάσιος (Αρχιεπ. Τιράνων) Γιαννουλάτος, *Παγκοσμιότητα και Ορθοδοξία*, ό.π., σ. 271.

συμφιλίωση των λαών, ώστε να ευδοκιμήσει η αρμονική συνύπαρξή τους. Ένα τέτοιο μάθημα απευθύνεται σε όλα τα παιδιά, γιατί τα οδηγεί στη γνωριμία με τις πανανθρώπινες αρχές της τοπικής επικρατούσας θρησκείας, δηλαδή της Ορθόδοξης Εκκλησίας.

Στο ζήτημα αυτό είναι καίρια η επισήμανση του καθηγητή Χρυσόστομου Σταμούλη:

Η πολιτισμική κατανόηση του μαθήματος και η σύνδεση του με τον ελληνορθόδοξο πολιτισμό δεν θα το καταστήσει, με άλλα λόγια δεν θα το υποβαθμίσει σε ένα συστατικό στοιχείο της ελληνικότητας, που θα το απομακρύνει συνακόλουθα από τη θέση του στον πολιτισμό της σάρκωσης που υπερβαίνει κάθε εθνικό και κρατικό περιορισμό και αποκαλύπτει την οικουμενικότητα του Χριστού, συνεπώς και του μαθήματος των Θρησκευτικών που στο κέντρο του έχει την Ορθόδοξη παράδοση. Δεν πρέπει να εξαντλήσει το μάθημα το περιεχόμενό του στα όρια ενός κάποιου συγκεκριμένου πολιτισμού. Θα πρέπει πάση θυσία να αποφευχθεί η αμαρτία του αυτοεγκλωβισμού. Αμαρτία αντίστοιχη με αυτή του άσαρκου διεθνισμού.⁴³

Επιπρόσθετα, οι εκπαιδευτικοί χρειάζεται να αναδείξουν τη σπουδαιότητα του διαχριστιανικού και διαθρησκευτικού διαλόγου σε θεσμικό επίπεδο αλλά και στα πλαίσια των κοινοτήτων αλλά και των σχολικών μονάδων. Οι οικουμενικοί διάλογοι στους οποίους συμμετέχει η Ορθόδοξη Εκκλησία, προάγουν την αλληλογνωριμία, τη συναδέλφωση και τη συνεργασία των Χριστιανικών Εκκλησιών-Ομολογιών και των θρησκειών ευρύτερα. Βασικός σκοπός τους δεν είναι η δημιουργία μιας πανθρησκείας, αλλά η από κοινού εργασία με σκοπό την κυριαρχία της ειρήνης, την καταπολέμηση της φτώχειας και της βίας, την επικράτηση της ισότητας των φύλων, την επίλυση των σύγχρονων κοινωνικών προβλημάτων.

Ένα τέτοιο οικουμενικό πνεύμα πλαισιώνεται με διαθεματικές προσεγγίσεις που αναδεικνύουν τις ανθρωπιστικές αξίες, όπως είναι η ειρήνη, η ισότητα, η δικαιοσύνη, η περιβαλλοντική ευαισθητοποίηση. Επομένως οι εκπαιδευτικοί οφείλουν να ωθήσουν τα παιδιά να ανακαλύψουν το ορθόδοξο ήθος, το οποίο μετουσιώνει το

---

⁴³ «Το μάθημα των Θρησκευτικών στη Δευτεροβάθμια Εκπαίδευση»: <https://antidosis.wordpress.com/2012/11/05/%CF%87%CF%81%CF%85%CF%83%CF%8C%CF%83%CF%84%CE%BF%CE%BC%CE%BF%CF%82-%CE%B1-%CF%83%CF%84%CE%B1%CE%BC%CE%BF%CF%8D%CE%BB%CE%B7%CF%82-%CF%84%CE%BF-%CE%BC%CE%AC%CE%B8%CE%B7%CE%BC%CE%B1-%CF%84%CF%89/> [πρόσβ.: 8 Σεπτ. 2019].

ιδανικό της ελευθερίας σε πράξη, ξέχωρα από ρατσιστικά ιδεολογήματα, τακτικές προσηλυτισμού, ψυχοπαθολογικούς φανατισμούς και φονταμενταλιστικές εξάρσεις.

Ωστόσο, μια τέτοια προσέγγιση για να είναι αποτελεσματική χρειάζεται να αφουγκράζεται και τις σύγχρονες μεταβαλλόμενες συνθήκες σε τοπικό και παγκόσμιο επίπεδο και να προσανατολίζεται στις συνθήκες-ανάγκες της πλουραλιστικής κοινωνίας. Έτσι η γνωριμία με τις άλλες θρησκείες σε καμία περίπτωση δεν πρέπει να περιορίζεται στην αποστήθιση ορισμένων στοιχείων των θεωρητικών συστημάτων τους. Ας μη λησμονούμε ότι στην εποχή της ψηφιακής τεχνολογίας και επικοινωνίας, τέτοιες πληροφορίες αποκτούνται εύκολα και άμεσα, ακόμη και μέσα από τις κινητές συσκευές. Αυτό που επείγει, είναι η ΘΕ να δημιουργήσει το περιβάλλον για μια βαθιά ουσιαστική επικοινωνία των μαθητών/μαθητριών με τον τρόπο ζωής και τον πολιτισμό των ανθρώπων των άλλων θρησκειών, που πλέον κατοικούν και στην Ελλάδα και την Κύπρο. Αυτό μπορεί να πραγματοποιηθεί μέσα από τη διαπολιτισμική αγωγή.

5. Η διαπολιτισμική-διαθρησκειακή αγωγή

Το δημόσιο σχολείο οφείλει να αναδείξει τη θρησκευτική, εθνική και πολιτισμική πολυμορφία της κοινωνίας, διότι τα ίδια τα μέλη της σχολικής κοινότητας είναι φορείς διαφόρων θρησκευτικών και εθνικών παραδόσεων. Όμως η διάκριση και η διαίρεση των μαθητών/μαθητριών στο δημόσιο σχολείο με κριτήριο τις θρησκευτικές και κοσμικές τους αντιλήψεις, όπου εφαρμόστηκε, θεωρήθηκε αντίθετη με την αρχή δημιουργίας ενός ενιαίου σχολείου. Μάλιστα, χαρακτηρίστηκε και ως υποβάθμιση του ίδιου του εκπαιδευτικού συστήματος.⁴⁴

Αυτό που επείγει λοιπόν είναι η ισότιμη αποδοχή στην πράξη όλων των θρησκευτικών κατανοήσεων και ιδεών καθώς και η προτροπή στα παιδιά να καλλιεργήσουν έμπρακτα την εμπιστοσύνη στην ετερότητα. Γι' αυτό η θρησκευτική μόρφωση οφείλει να στοχεύει και στην επιστημονική εξέταση του θρησκευτικού φαινομένου και την αντικειμενική μελέτη και αξιολόγηση διάφορων στοιχείων από τις θρησκείες του κόσμου (σε συνδυασμό με τη μελέτη της τοπικής θρησκευτικής

⁴⁴ Heid Leganger-Krogstad, "Dialogue among young citizens in a pluralistic religious education classroom", R. Jackson (ed), *International Perspectives on Citizenship. Education and Religious Diversity*, Routledge Falmer, Λονδίνο 2003, σ. 169-190.

παράδοσης). Με αυτόν τον τρόπο «η θρησκευτική γνώση έγκειται στη συνύπαρξη διαφορετικών φιλοσοφικών και θρησκευτικών αντιλήψεων για τη ζωή και τον άνθρωπο και στη διαμόρφωση των συνθηκών εκείνων ώστε να επιχειρηθεί μια επαφή με τη διαφορετικότητα, ακόμη και όταν αυτή δεν είναι θρησκευτική».⁴⁵

Η ΘΕ ως διαδικασία μάθησης, εφόσον επιθυμεί την εξοικείωση με τον πλουραλιστικό χαρακτήρα της κοινωνίας, τότε χρειάζεται να μεταλλαχθεί σε ένα πραγματικό forum διαλόγου μεταξύ μαθητών/μαθητριών και εκπαιδευτικών από διαφορετικά θρησκευτικά ή ακόμη και αδιάφορα από θρησκευτικής άποψης περιβάλλοντα. Αυτό συνεπάγεται ότι το μάθημα προσφέρει τις δυνατότητες για να εξερευνηθούν οι διαφορετικές αντιλήψεις και θέσεις που αφορούν τη θρησκεία ή τις θρησκείες και τη σχέση της/τους με τον πολιτισμό, την ηθική, τις τέχνες, την πολιτική, την οικονομία. Αυτού του είδους η μάθηση για να είναι αποτελεσματική οφείλει να προωθεί τη συνάντηση και την ανταλλαγή απόψεων με ανθρώπους διαφορετικών θρησκευτικών παραδόσεων και ιδεολογικών καταβολών. Σε αυτό το πλαίσιο προσφέρονται οι διαφορετικοί τρόποι κατανόησης και ερμηνείας του κόσμου και καλλιεργείται η κριτική ικανότητα των μαθητών/μαθητριών. Ειδικά σε ένα σχολείο που φιλοξενεί παιδιά από όλον τον κόσμο, η ΘΕ μπορεί να συμβάλλει στη μετάλλαξη της σχολικής κοινότητας σε μια δημοκρατική κοινότητα. Κατά αυτόν τον τρόπο η σχολική κοινότητα θα λειτουργήσει ως πραγματική προετοιμασία για την ίδια τη ζωή.

Ένας τέτοιος προσανατολισμός στοχεύει στη διαρκή αναβάθμιση της ΘΕ και στη διατήρηση του υποχρεωτικού χαρακτήρα της. Από την άλλη, η κατάργηση του μαθήματος των Θρησκευτικών⁴⁶ ή μετατροπή του σε προαιρετικό μάθημα, όπως και η παρακολούθηση μαθημάτων από τα παιδιά ανάλογα με τη θρησκεία τους, επιφέρουν πιο πολλά προβλήματα, «που γεννά η άγνοια, όπως είναι οι προκαταλήψεις, τα στερεότυπα και ο φανατισμός».⁴⁷

Έτσι είναι έντονος ο κίνδυνος τα παιδιά των μεταναστών/προσφύγων με την

⁴⁵ Πολύκαρπος Καραμούζης, *Πολιτισμός και Διαθρησκειακή Αγωγή*, Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα 2007, σ. 61.

⁴⁶ Βλ. Μάριος Κουκουνάρας-Λιάγκης και Μανώλης Παπαιωάννου, «Η θέση της Θρησκευτικής Εκπαίδευσης στο ελληνικό σχολείο του 21ου αιώνα: Ζητήματα υποχρεωτικότητας, προγράμματος σπουδών και παιδαγωγικής προσέγγισης», στο: Σ. Γρόσδος, (επιμ.), *Προγράμματα Σπουδών-Σχολικά εγχειρίδια. Από το παρελθόν, στο παρόν και το μέλλον*. τ. Β', Αθήνα 2016, σ. 201-212.

⁴⁷ Πολύκαρπος Καραμούζης, *Πολιτισμός και Διαθρησκειακή Αγωγή*, ό.π., σ. 54.

ίδρυση ξεχωριστών ειδικών σχολείων (σχολεία γκέτο) ή με την αποχώρησή τους (απαλλαγή) κατά τη διάρκεια της ΘΕ, να απομονωθούν από την κοινωνία ή τη σχολική κοινότητα αντίστοιχα. Κατά συνέπεια, δημιουργούνται οι προϋποθέσεις για την ανάπτυξη ακραίων ιδεολογικών θέσεων που αναφέρονται στη θρησκευτική και εθνική τους ταυτότητα, κι άρα κυοφορείται ο διχασμός, οι διαιρέσεις και ενδεχομένως ένα συγκρουσιακό περιβάλλον. Γι' αυτό λοιπόν οι γνώσεις που μπορούν να ανακαλυφθούν και να χρησιμοποιηθούν στα πλαίσια της ΘΕ απαιτείται να είναι κοινές και με αφετηρία τις δημοκρατικές αρχές να κατευθύνουν προς την ειρηνική συνύπαρξη.

Με βάση όλα τα παραπάνω, είναι αναγκαίο σήμερα η ΘΕ να συνδεθεί με τις αρχές της διαπολιτισμικής εκπαίδευσης αλλά και της διαθρησκειακής αγωγής.⁴⁸ Μια τέτοια προσπάθεια επιδιώκει οι μαθητές/μαθήτριες: α) να γνωρίσουν και να διαλεχθούν με τη θρησκευτική ετερότητα και τα χαρακτηριστικά της, β) να ανακαλύψουν τη σπουδαιότητα του διαθρησκειακού διαλόγου των κοινοτήτων, μελετώντας την ιστορία και τα μνημεία ενός τόπου,⁴⁹ γ) να εξοικειωθούν με εκπαιδευτικές τεχνικές ενσυναίσθησης αλλά και κριτικής αντιμετώπισης των στερεοτυπικών αντιλήψεων,⁵⁰ δ) να αξιοποιήσουν στα πλαίσια της διαπολιτισμικής αγωγής τις ΤΠΕ,⁵¹ ε) να αντιληφθούν ότι για τα ίδια θέματα που εξετάζει η θρησκεία υπάρχουν και άλλες θεωρήσεις, οι οποίες δεν είναι θρησκευτικές,⁵² στ) να αγωνισθούν για την ειρηνική συνύπαρξη των ετεροτήτων στον κοινωνικό χώρο.⁵³

Στο σημείο όμως αυτό απαιτείται μια αναγκαία διευκρίνιση. Η διαθρησκειακή αγωγή σε καμία περίπτωση δε σημαίνει θρησκευτικό συγκρητισμό και σχετικοποίηση

⁴⁸ Κάτι τέτοιο προϋποθέτει και την επιμόρφωση των εκπαιδευτικών της ΘΕ. Βλ. Πολύκαρπος Καραμούζης και Νικόλαος Τσιρέβελος, «Εκπαίδευση και κατάρτιση εκπαιδευτικών στη θρησκευτική εκπαίδευση: Το παρόν και το μέλλον για το όραμα του Νέου Σχολείου», *Εκπαίδευση εκπαιδευτικών: Προκλήσεις και προοπτικές σε έναν κόσμο που αλλάζει*, Πρακτικά Συνεδρίου ΠΤΔΕ, Ρόδος 2018, υπό έκδοση.

⁴⁹ Βλ. Νίκος Τσιρέβελος, *Θεολογική θεμελίωση της Ορθόδοξης μαρτυρίας. Σπουδή στο έργο του Αρχιεπισκόπου Αλβανίας Αναστασίου*, Ostracon Publ., Θεσσαλονίκη 2015, σ. 183.

⁵⁰ Βλ. Πολύκαρπος Καραμούζης & Ηλίας Αθανασιάδης, (2011). *Θρησκεία, εκπαίδευση, μετανεωτερικότητα. Η θρησκευτική αγωγή στο σύγχρονο σχολείο*, Κριτική, Αθήνα 2011, σ. 40.

⁵¹ Βασιλική Μητροπούλου, *Οι τεχνολογίες της πληροφορίας και των επικοινωνιών στη διδακτική του μαθήματος των Θρησκευτικών*, Ostracon Publ., Θεσσαλονίκη 2015, σ. 276.

⁵² Βλ. Πολύκαρπος Καραμούζης, *Πολιτισμός και Διαθρησκειακή Αγωγή*, ό.π., σ. 62.

⁵³ Βλ. Νίκος Τσιρέβελος, «Ο διαθρησκειακός διάλογος της ζωής μέσα από το παράδειγμα της Μεσαιωνικής Πόλης της Ρόδου. Θεολογική θεμελίωση και διδασκαλία με τη χρήση ιστολογίου», στο: Βασ. Μητροπούλου (επιμ.) *Διδακτικές προσεγγίσεις στο μάθημα των Θρησκευτικών*, Πρακτικά 1^{ου} Πανελληνίου Συνεδρίου Θεολόγων 2017: <http://kmaked.pde.sch.gr/site/attachments/article/1650/praktikaSYNEDRIOU-THEOLOGIAS%20%2018-5-18.pdf> [πρόσβ.: 9 Σεπτ. 2019].

ή άρνηση της θρησκευτικής ταυτότητας του/της εκπαιδευτικού ή των μαθητών/μαθητριών. Αντίθετα προάγει τη θρησκευτική τους συνείδηση μέσα από τη γνωριμία με τις άλλες θρησκείες και τη διερεύνηση των ανθρωπιστικών διαστάσεων της δικής τους θρησκείας. Μια τέτοια κατεύθυνση επιδιώκει τη δημιουργία συγκεκριμένων προϋποθέσεων εντός του σχολικού περιβάλλοντος, οι οποίες θα οδηγήσουν στην ελεύθερη και αρμονική συνύπαρξη των ετεροτήτων στον κοινωνικό χώρο. Ας μη λησμονούμε ότι οι βασικοί στόχοι της διαθρησκειακής αγωγής είναι η ενσυναίσθηση, η κριτική στάση απέναντι σε νόρμες και στερεότυπα θρησκευτικής προέλευσης, ο διάλογος και η επικοινωνία και αλληλεπίδραση με το διαφορετικό.⁵⁴

Οι στόχοι αυτοί μπορούν να επιτευχθούν μέσα από δράσεις που αναδεικνύουν τον πολιτισμό των θρησκειών και καταρρίπτουν τις θεμελιοκρατικές ερμηνείες, οι οποίες αναπαράγονται από φονταμενταλιστικούς θρησκευτικούς κύκλους. Τέτοιες δράσεις στα πλαίσια της διαπολιτισμικής-διαθρησκειακής αγωγής συνδέονται με τη διερευνητική και βιωματική μεθοδολογία καθώς και με στρατηγικές και τεχνικές διδασκαλίας που συμβάλλουν στη θεμελιώδη γνώση της θρησκευτικής γλώσσας ως στοιχείου πολιτισμού που προάγει την ειρηνική συνύπαρξη των ετεροτήτων.

Για να γίνει πιο κατανοητό το όλο θέμα αναφέρονται ορισμένα παραδείγματα που έχουν δοκιμασθεί στην τάξη και υπηρέτησαν με επιτυχία τα προσδοκώμενα μαθησιακά αποτελέσματα. Πιο συγκεκριμένα, οι μαθητές/μαθήτριες διαφορετικών θρησκευτικών παραδόσεων (Ορθόδοξοι, Καθολικοί, Προτεστάντες, Μουσουλμάνοι, Βουδιστές, άθεοι κ.α.) λαμβάνουν ρόλους και (μέσα από την ασφάλεια του ρόλου) εξετάζουν σε «πραγματικές» συνθήκες καταστάσεις, συναισθήματα, σκέψεις, ιδέες. Για παράδειγμα, πώς μπορεί να αισθάνεται ο Ιουδαίος του Ευαγγελίου που έλαβε βοήθεια από τον Σπλαχνικό Σαμαρείτη;⁵⁵ Σύμφωνα με τις αντιλήψεις της εποχής οι Σαμαρείτες ήταν σχισματικοί, μη «καθαροί» και υπήρχε μίσος με τους Ιουδαίους. Τη βαθύτερη σημασία αυτού του θέματος που βασίζεται στη μελέτη της ευαγγελικής περικοπής, μπορούν όλα τα παιδιά να την ανακαλύψουν μέσα από το εκπαιδευτικό δράμα και με ερωτήσεις που θα κάνουν σε έναν υποτιθέμενο Σαμαρείτη ή Ιουδαίο, που θα είναι ο συμμαθητής/η συμμαθήτριά τους. Στη συνέχεια καλούνται να σκεφτούν, αν σήμερα υπάρχουν τέτοιες διενέξεις και πως μπορούν να

⁵⁴ Πολύκαρπος Καραμούζης, *Πολιτισμός και Διαθρησκειακή Αγωγή*, ό.π., σ. 67-68.

⁵⁵ *Ακ.* 10:25-37.

αντιμετωπισθούν σύμφωνα με το Ευαγγέλιο.

Ένα ακόμη παράδειγμα αναφέρεται στη διδακτική αξιοποίηση ταινιών μικρού μήκους, όπως του Θοδωρή Παπαδουλάκη «Οι Επισκέπτες».⁵⁶ Οι μαθητές/μαθήτριες αναλαμβάνουν τον ρόλο των Ορθόδοξων εγγονιών ή των Μουσουλμάνων παιδιών της ταινίας. Στη συνέχεια, γράφουν σε προσωπικό ημερολόγιο τις σκέψεις τους για όσα παρακολούθησαν. Μπορούν επίσης να δημιουργήσουν τη δική τους ταινία με ανάλογο θέμα.

Ένα τελευταίο παράδειγμα αναφέρεται στη δημιουργία ψηφιακής αφίσας με θέμα «Η ειρηνική συνύπαρξη των ετεροτήτων». Οι μαθητές/μαθήτριες μελετούν σε ομάδες υλικό από διάφορες θρησκείες και δημιουργούν μια ψηφιακή αφίσα με το παραπάνω θέμα. Έπειτα οι αφίσες εκτίθενται στην τάξη/στο σχολείο και οι μαθητές/μαθήτριες ανταλλάσσουν απόψεις για αυτό το θέμα.⁵⁷

Αντί επιλόγου

Το παρόν άρθρο συγγράφηκε πριν την έκδοση των αποφάσεων της Ολομέλειας του Συμβουλίου της Επικρατείας, σύμφωνα με την οποία τα ισχύοντα ΠΣ «έρχονται σε αντίθεση με τα άρθρα 16 παρ.2 και 13 παρ.1 του Συντάγματος».⁵⁸ Αντί του επιλόγου και σε άμεση σχέση με όσα αναπτύχθηκαν, ακολουθεί ένα σύντομο σχόλιο, το οποίο αναφέρεται στη θεολογική και παιδαγωγική εξέταση του θέματος και όχι στη νομική ερμηνεία ή την πολιτική θεώρηση της απόφασης.

Το πρώτο πράγμα που μπορεί να παρατηρήσει κανείς είναι ότι η απόφαση του Συμβουλίου της Επικρατείας για ομολογιακό μάθημα προσκρούει στις υποδείξεις της Ευρωπαϊκής Ένωσης, η οποία «διακρίνοντας τη θρησκευτική πίστη από τη θρησκευτική γνώση, προτρέπει τα κράτη μέλη της, ακόμη κι αν υπερισχύει μια θρησκεία, να εντάσσουν στο σχολείο τη διδασκαλία όλων των θρησκειών».⁵⁹ Γι' αυτό λοιπόν η διδασκαλία απαιτείται, όπως έχουμε αναφέρει, να περιλαμβάνει την υγιή

⁵⁶ Στο <https://vimeo.com/149921695> [πρόσβ.: 23 Οκτ. 2019].

⁵⁷ Βλ. το ιστολόγιο «Η τέχνη του θεολογείν», στο <https://ntsireve.blogspot.com/> [πρόσβ.: 8 Σεπτ. 2019].

⁵⁸ Αποφάσεις 1749 και 1750/2019.

⁵⁹ Συμβούλιο της Ευρώπης, «Εκπαίδευση και Θρησκεία», στο: <http://assembly.coe.int/nw/xml/XRef/Xref-XML2HTML-en.asp?fileid=17373> [πρόσβ.: 8 Σεπτ. 2019].

διερεύνηση για την τοπική θρησκευτική παράδοση και τον κόσμο των θρησκειών, να αναδεικνύει τη θρησκευτική ελευθερία, να αναγνωρίζει την ισοτιμία των θρησκειών και οπωσδήποτε να ενθαρρύνει την αλληλεπίδραση και γνωριμία των ετεροτήτων.⁶⁰

Απέναντι σε αυτή την αδιέξοδη κατάσταση, έχω την αίσθηση ότι η ελληνική ΘΕ οφείλει να προσανατολισθεί σε ένα ομολογιακό μάθημα, το οποίο με βάση τον οικουμενικό χαρακτήρα της χριστιανικής διδασκαλίας θα είναι ανοικτό και φιλόξενο στις ετερότητες και δε θα αποκλείει τη γνωστική επαφή με τον υπόλοιπο θρησκευτικό κόσμο. Μια τέτοια προσέγγιση εδραιώνεται στη θεολογική θεώρηση των άλλων θρησκειών, σύμφωνα με τις πατερικές προϋποθέσεις τις οποίες με μεστό τρόπο αποτυπώνει στο επιστημονικό του έργο ο νυν Αρχιεπίσκοπος Αλβανίας Αναστάσιος (Γιαννουλάτος).⁶¹

Αυτή η διάσταση είναι σύμφωνη με τις θεολογικές θέσεις της Ορθόδοξης Εκκλησίας για συμμετοχή στους επίσημους διαχριστιανικούς-διαθρησκειακούς διαλόγους καθώς και για την αρμονική συμβίωση των Ορθοδόξων με τους ετερόθρησκους στη σύγχρονη πλουραλιστική κοινωνία.⁶² Γι' αυτό λοιπόν απαιτείται να στοχεύει στη γνωριμία με τον τρόπο ζωής των απλών ετερόθρησκων ανθρώπων μέσα από τη διαπολιτισμική εκπαίδευση. Ας μη λησμονούμε ότι όλες οι θρησκείες έχουν θεολογικό βάθος και δεν αποτελούν μόνο κοινωνιολογικά φαινόμενα.

Σύμφωνα με όλα αυτά η γνωριμία σε βάθος με τα οικουμενικά στοιχεία της Ορθόδοξης Εκκλησίας και η αξιοποίηση της διαπολιτισμικής αγωγής, που θα αναδείξει τις εμπειρίες ανθρώπων άλλων παραδόσεων, αποτελούν ένα σημαντικό βήμα στην κατεύθυνση αποδοχής της ετερότητας. Συγχρόνως προσπαθούν να θεραπεύσουν θεμελιοκρατικές ερμηνείες/στάσεις που κυοφορούνται από φονταμενταλιστικούς θρησκευτικούς κύκλους και πολλές φορές αναπαράγονται και από εκπαιδευτικούς. Μια τέτοια προοπτική αναδεικνύει την προσφορά της θρησκείας στον πολιτισμό και συγχρόνως εμπνέει τους μαθητές/τις μαθήτριες για την προαγωγή του πολιτισμού, την αντιμετώπιση του εθνικο-θρησκευτικού φανατισμού και την

⁶⁰ Πολύκαρπος Καραμούζης, *Η Κοινωνιολογία της Θρησκείας*, ό.π., σ. 174.

⁶¹ Αναστάσιος (Αρχιεπ. Τιράνων) Γιαννουλάτος, *Παγκοσμότητα και Ορθοδοξία*, ό.π., σ. 188. Σύμφωνα με τον ίδιο, το σχέδιασμα μιας ορθόδοξης θεολογικής θέσης για τις άλλες θρησκείες οφείλει να θεμελιώνεται στην «παγκόσμια ακτινοβολία της δόξης του Θεού, την κοινή αφετηρία και τον κοινό προορισμό της ανθρωπότητας και τη συνεχή πρόνοια για τη δημιουργία και τους ανθρώπους».

⁶² *Οι αποφάσεις της Αγίας και Μεγάλης Συνόδου της Ορθοδόξου Εκκλησίας*, CEMES, Θεσσαλονίκη 2017, σ. 41-63.

ειρηνική συνύπαρξη με κάθε είδους ετερότητες. Ας μη ξεχνάμε τέλος ότι «μακάριοι οί ειρηνοποιοί, ὅτι αὐτοὶ υἱοὶ θεοῦ κληθήσονται».⁶³ Εκτός αν αυτά τα λόγια του Ευαγγελίου απευθύνονται αποκλειστικά σε Έλληνες Ορθοδόξους!

---

⁶³ *Μτ.* 5:9.